

ВІДЗИВ

офіційного опонента, доктора філологічних
наук, професора, завідувача кафедри української літератури та
компаративістики

Черкаського національного університету

імені Богдана Хмельницького

Поліщука В. Т. на дисертацію та автореферат *Стороженко Л. Г.*

«Еволюція творчості Бориса Тенети»; подані на здобуття

наукового ступеня кандидата філологічних

наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література

Перша думка вже тільки від прочитання теми дисертації – процес повернення фактично забутих імен і їхніх творів триває. Хоча, здається, після другої половини 1980-х, коли персоналії «розстріляного відродження» стали з'являтися з туману вимушеного забуття, минуло майже три десятиліття. Ім'я Бориса Тенети – із того трагічного списку. Його за цей час інколи згадували в переліку серед інших, але, як правило, не більше. Більша увага до творчості Б. Тенети стала проявлятися в останні роки (дисертації В. Дмитренко, В. Дубініної), але й тут про цілісний і якомога всеохопніший аналіз спадщини письменника не йдеться. Слову й постаті Бориса Тенети з-поміж інших «ланківців» – «марсівців» (чи «ланчан» – «марсіян») таки ж уваги приділено найменше. У такому контексті дисертація Л. Г. Стороженко якраз і сприймається вельми актуальною і потрібною. Особливої ж ваги та значенності цьому дослідженню додає те, що його авторка провела значну і – головне – результативну архівно-пошукову роботу, віднайшла низку маловідомих чи й невідомих текстів, а також, – що дуже рідко буває, – підготувала до друку й видрукувала своїм коштом раніше не публікований твір Бориса Тенети – роман «Загибель Анагуака».

У вступній частині дисертації Л. Г. Стороженко загалом достатньо фахово й переконливо означила всі необхідні в цій частині атрибути – від мотивації вибору й актуальності теми до структури роботи. Важливо, що достатньо чітко визначені мета й завдання дослідження, а також методологія.

Правда, щодо останньої можна висловити формальне застереження, оскільки не обґрунтована потреба чи необхідність саме обраних методологій, а це тепер нібито вимагається. Загалом же, повторимось, вступ переконливий. Із нього, власне, розпочинається й дещо, сказати б, белетризований нарратив дослідження: його читати легко й цікаво, авторка ніби веде своєрідну «гру» часовими поняттями, вдаючись до категорій то минулого, то теперішнього часу.

Оскільки ще у вступній частині дисертантка заявила про малодослідженість не тільки творчості Б. Тенети, але і його життєвого та творчого шляху, то цілком логічно, що перший розділ дослідження присвячений аспектові біографічному, а також аналогічному з'ясуванню рецепції особи і творчості Б. Тенети літературною критикою різних часів. Із першого розділу виявляється відкривавчий характер роботи Л. Г. Стороженко. Безсумнівною заслугою дослідниці є справді «розвідницькі» відомості і щодо перетікання життєвого шляху Б. Тенети, і щодо своєрідної «еволюції» його прізвища та походження псевдоніму – Тенета, і щодо розшуканої в Москві доньки письменника та одержаних від неї цінних відомостей, і щодо родинної атмосфери і вдачі письменника тощо.

Логічними і вмотивованими є й суто літературознавчі підрозділи першого розділу. І якщо обов'язковий тут підрозділ про «Ланку» – МАРС і літературну платформу цього об'єднання особливої новизни не дав, що й логічно, бо вже написано багато досліджень про інших представників цього літоб'єднання, то рецепцію творчості Б. Тенети літературною критикою за його життя, а потім – після реабілітації широко досліджено не було. Авторка дисертації слушно акцентує увагу на критичних судженнях 1950-2010-х років, означуючи їх як «мемуарно-критичний дискурс», бо ж немало вартісних оціночних суджень вона знаходить у мемуарах письменників, зокрема й діаспорних (Г. Костюк та ін.). Послуговуючись біографічним і літературно-критичним фактажем, Л. Г. Стороженко пропонує мотивовану періодизацію творчого шляху Б. Тенети, окреслюючи її в контексті літературного та суспільного буття України другої пол. 1920-х – першої пол. 1930-х. Природно,

що кожен із періодів творчості Б.Тенети означається його конкретними творами, що їх називає дисертантка, а також суспільною атмосферою.

Із підрозділу про явище «Ланки» – МАРСу більшу увагу привертають розмисли та інформація про персональний склад цієї (цих) літгрупи в різні часові відрізки й певні дискусійні версії щодо персоналій, які з'являлися на сторінках різних досліджень (с. 39–40). Узагальнюючи ж міркування про естетичну платформу «Ланки» -МАРСу, Л. Г. Стороженко слушно зазначає, що «Мотиви самотності, відчуженості, приреченості, абсурдності світу є провідними майже у всіх художніх текстах «ланчан», особливої ваги у творах набувають психологізм, модуси людського існування, усвідомлення власного «я» та внутрішнього протистояння героїв» (с. 41). Тут і далі дисертантка достатньо вміло, оптимально формує доказову базу, науковий апарат, доцільне цитування. Правда, щодо останнього, то варто зауважити, що авторка дослідження нерідко подає в тексті такі собі «безіменні» цитати, авторів яких доводиться раз-по-раз розшукувати у списку джерел.

Вельми цікавим і значною мірою відкривавчим є другий розділ дисертації, присвячений аналізу поетичного доробку Бориса Тенети. Тут завдання дисертантки, певно, ускладнювалося тим, що окремо виданих збірок поезій цього автора не було, зокрема й через те, що сам Б. Тенета, як аргументовано зазначає Л. Стороженко, не надавав особливої ваги саме цій частині своєї творчості, або ж навпаки, вважав поезію надто інтимною річчю, яку не варто широко виносити на загальне відома. Кілька десятків поезій Б. Тенети «розсипано» на шпальтах періодики 20-30-х років. Але й цей кількісно невеликий доробок Л. Г. Стороженко проаналізувала вельми фахово й переконливо, відзначивши, що «органічне становлення світогляду та поетичного мислення молодого письменника відбувалося поступово» (с. 62). Дисертантка розглядає поезії Б. Тенети в річищі модерністських тенденцій української літератури 1920-х років. Такі свої бачення поезії авторка дисертації мотивує низкою особливостей Тенетиної лірики, а саме – відображення внутрішнього світу ліричного героя, схильність до філософічності, наявність ліричних медитацій, імпресіонізм, музичність і т. д. Дисертантка також зауважує на кольористиці, антропоморфізації природи, мінливості настроїв

тощо. Зауважимо, що свої теоретизування Л. Г. Стороженко базує на доволі розлогих цитуваннях поезій чи уривків, що тут загалом доречно і для аргументації думок, і для своєрідного оприявлення генетичних поезій, які відомі небагатьом. Звичайно, можна висловити певні сумніви щодо доконечної репрезентативності певних висновків чи міркувань, оскільки поезій написано відносно небагато, й достатньо логічно можна казати, що ті чи ті явлені в Генетичній поезії тенденції (риси, мотиви) тільки означились більшою чи меншою мірою. Але й висловленим судженням Л. Г. Стороженко не відмовиш у логіці. Тим паче, що вірші Б. Тенети хоч і нечисленні, але мистецьки вартісні й промовисті.

Не менш змістовним бачиться й підрозділ 2.2., в якому авторка аналізує «ключові мотиви лірики», а також наголошується на розробці поетом нових тем і образів, які, втім, доволі органічно вписуються в «ідеологію» та естетику «ланчан». Перш за все Л. Г. Стороженко виокремлює тему міста як соціокультурного феномену та подає цікаві інтерпретації поетом цієї теми, скажімо, наприклад: «Поет співає гімн лякові і жахові перед містом». Але ліричний герой усе ж поступово, хоч і небезпроблемно інтегрується в міський соціум. В іншому місці дисертантка зазначає, що «психологія «урбанізованих» ліричних героїв Бориса Тенети зазнає особливого трагізму, в їхній свідомості неможливе гармонійне поєднання минулого з сьогоденням і майбутнім» (с. 80). Серед домінантних у ліриці Б. Тенети дисертантка визначає також екзистенцій – ні мотиви (самотності, трагізму, розчарування і втрати ілюзій, часу, сюрреалістичний мотив), кожен із виявів яких у ліриці поета достатньо переконливо обстоюється, в т. ч. і з апелюванням до ширших естетичних контекстів (творчості «ланчан», тогочасного українського письменства чи європейської естетичної думки). Називаються також мотиви сну, кохання та ін. Зрештою, Л. Г. Стороженко резюмує, що «Поезія, як і сам автор, відкрита чесна» (с. 93). Отже, дисертантка фактично вперше системно і якомога всеохопніше дослідила поетичну спадщину Б. Тенети.

Найоб'ємніший третій розділ дисертації присвячений аналізу прозової спадщини Б. Тенети. Оскільки ця частина доробку письменника вже була об'єктом аналізу, зокрема в дисертації п. В. Дубініної, про що нотує сама

Л. Г. Стороженко, то, думається, варто було б чітко означити, яку саме (чи які саме) дослідницьку відмінність матиме її студія над прозою письменника. Означити хоча б для того, аби таких ось запитань чи думок не виникало.

Що ж до «прозового» розділу дисертації, то Л. Г. Стороженко структурувала його на підрозділи й пункти, взявши за відправні точки жанровий аспект (для підрозділів) і стильовий (для пунктів), хоч де-інде береться до уваги й аспект проблемно-тематичний. Дисертантка сформувала (передовсім для підрозділів) певну матрицю, якої в кожному з підрозділів намагалися триматись, напр.: що є повість як жанр, як розвивався цей жанр в українській літературі 1920-х, які повісті написав Б. Тенета, їх ідейно-художній аналіз. Схожим чином про новелістику та роман... До слова, не зовсім зрозумілий ужитий дисертанткою термін «середня проза» (с. 3-4). Це за аналогією до малої чи великої прози? То повість (якщо це вона – «середня») зазвичай відноситься до прози великої...

На початку розділу Л. Г. Стороженко окреслює обсяг прозового доробку письменника [«понад 30 новел і повістей (опубліковані за життя автора), історичний роман (виданий посмертно) та зразки малої прози, що потребують сумлінної текстологічно-редакторської роботи» (с. 96)], що його сам Б. Тенета вважав за основне своє творче досягнення, наголошує на недослідженості прози та подає теоретичні міркування про жанр і стиль. Правда, чомусь називає болгарського вченого Цветана Тодорова українським дослідником (с. 98).

Підрозділ 3.1. присвячено аналізовані новелістики Б. Тенети, стильовій і проблемно-тематичній еволюції цього виду прози в доробку самого письменника в контексті розвитку української новелістики доби «українського відродження». У кожному з пунктів підрозділу, а їх тут три, дисертантка за означеною вище формальною «матрицею» послідовно й достатньо фахово та пререконливо аналізує ранню новелістику письменника (пункт 3.1.1) як таку, що репрезентує прагнення Б. Тенети писати модерну прозу (новели-рефлексії «*Idee fixe*», «Пріся», імпресіоністична новела «*Ave vita*» й ін.); пізнішу лірико-імпресіоністичну збірку «Листи з Криму» (п. 3.1.2) кваліфікує як «зразок модерністської ліричної прози» (с. 108), при цьому належним чином аргументуючи власні аналітичні міркування. Знову ж таки привертає увагу

вміння Л. Г. Стороженко аналізувати формально-змістові особливості оповідань і новел. Скажімо, новела «Листи з Криму» кваліфікується як епістолярна з відповідною позицією «я»-оповідача, своєрідною побудовою комунікації в новелі, прийомом «тексту в тексті» і т. д. Авторка дисертації вказує на ознаки стильового синкретизму в новелах, окремі з яких побудовані як новели-сповіді («Мусема», «Маріяка» – щодо назви останньої, то в текст дисертації кілька разів зустрічається різне написання: «Маріяка» – «Маріянка» То як правильно?). Окремий пункт (3.1.3) відведено й тій малій прозі Б. Тенети в якій дослідниця мотивовано знаходить риси соцреалістичної поетики. Дисертантка переконливо характеризує суспільні й особистісні обставини «другого періоду творчості» митця, що припадає на 1928-35 роки, які й зумовили спроби письменника «писати влад» із домінантними політико-ідеологічними тенденціями рубежу 20-30-х і поч. 1930-х років (збірки «Десята секунда», «В бою»), зокрема, скажімо, розробляти т.зв. «виробничу» тему (опов. «Будні», «Портрет невідомого») тощо. Л. Г. Стороженко послідовно і доволі детально аналізує понад десяток новел і оповідань цього часу («Прийшла пора», «П'яниці», «Ненависть», «Ковалі», «Петренко і Мері» та ін.) відзначає в них, сказати б, «органічні», тенетівські, і «штучні», привнесені авторитаризмом доби, тенденції, але при цьому слушно висновує, що «збереження психологічних тенденцій все ж залишається невід'ємним атрибутом прози автора» (с. 120). Тим паче, що вказані тенденції знову стали домінантними у творах Б. Тенети останніх років (п. 3.1.4. «Усвідомлення втраченого»: повернення до психологічної новелістики»), зокрема в новелах «Зустріч», «Сни», «Любов», у яких реалістична стильова тенденція поєднуються із психологізмом.

Повістевий доробок Б. Тенети аналізується в підрозділі 3.2. («Повісті від алегорії до біографічного жанру»), що має три пункти, кожен із яких присвячений аналізу одної з трьох написаних прозаїком повістей – «Гармонія і свинушник», «Дні», «Винахідник». Варто відзначити обґрунтованість окремішнього аналізу кожної з повістей, оскільки вони, як видно з детального аналізу, справді посутньо різнилися одна від одної і стильовим малюнком, проблематикою. Л. Г. Стороженко слушно зауважує на тому, що письменни

постійно був у творчому пошукові, експериментував, у т.ч. і під впливом суспільно-політичних обставин.

У художньому сенсі, як видно, найбільш вартісною повістю дослідниця слушно кваліфікує повість «Гармонія і свинушник», яка органічно вписується в контексті української соціально-психологічної прози 1920-х із проблематикою «зайвої людини», «питанням статі», любовним дискурсом, гостросюжетною формою. Дисертантка фахово аналізує вказані тенденції. Водночас вона слушно відзначає і помітну новизну чи оригінальність у розробці поширеної тоді «виробничої» прози, явленої Б. Тенетою в повісті «Дні» з очевидною «злобою дня», пошуком героя і проблематики в соціалістичному будівництві тощо. Л. Стороженко ставить логічні аналітичні акценти, зокрема посиляючись і на праці американської славістки К. Кларк про радянський роман. Думається, тут цілком доцільно можна було б скористатися й відповідним дослідженням І. Дзюби «Література соціалістичного абсурду (твори укр. письменників 30-х років про індустріалізацію, колективізацію, розкуркулення, голод)», іншими вітчизняними студіями.

Цікаві спостереження проведені й над історико-біографічною повістю «Винахідник», у якій Б. Тенета вдався до жанру художньої біографії, написавши твір про французького вченого Дені Папена. Окрім художньої реалізації власного інтересу до історії та історичної літератури Б. Тенета, як слушно висновує дисертантка, повістю «Винахідник» сказав нове слово в українській історичній літературі.

Власне, своєрідним продовженням «нового слова» в українській історичній белетристиці 1920-30-х рр. став роман Б. Тенети «Загибель Анагуака» (підрозділ 3.3.), текст якого відшукала і *вперше* опублікувала Ліна Стороженко. Цей її чин, думається, вартий окремої вдячності від літературознавців і читачів, і він додає неабиякої новизни всьому дослідженню. І в цьому підрозділі дисертантка проводить кваліфікований формально-змістовий аналіз роману, відзначає його «очевидну алюзійність», проекцію минулих історичних подій у далекій Мексиці на сучасну Б. Тенеті українську дійсність. У цьому «історико-соціалістичному романі» дослідниця відзначає панорамність зображення, міфологічну складову, філософські аспекти,

майстерне образотворення. Проводиться висновок, що аналізований роман Б.Тенети – «перший зразок великої прози в українській літературі на тему світової історії» (с. 162).

І висновки до розділів, і загальні висновки в дисертації – достатньо ґрунтовні, мотивовані, переконливі.

Автореферат цілком адекватно відбиває ключові аспекти дисертації. Кількість і «географія» публікацій достатня й широка.

Вище в тексті висловлено деякі застереження чи зауваження до дисертації. Додамо до них і певні зауваження, сказати б, технічного характеру: не витримано стандарт уживання/невживання ініціалів – імен – прізвищ у тексті роботи(скажімо, Борис Тенета – Б. Тенета – Тенета і под.); допущено низку стилістичних огріхів, особливо, в уживанні прийменників у – в; є кілька змістових повторів. Назагал же означені застереження й виявлені огріхи практично не знижують вартості аналізованої роботи.

Вважаю, що дисертація Ліни Григорівни Стороженко «Еволюція творчості Бориса Тенети» є ґрунтовним, системним, самостійним науковим дослідженням, відповідає вимогам постанови Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 «Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», а її автор заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.01. – українська література.

Доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української літератури
та компаративістики Черкаського національного
університету
імені Богдана Хмельницького

 В.Т.Поліщук

Підпис професора Поліщука В. Т. підтверджую

Перший проректор, професор

 В.М.Мойсієнко

